

การจัดการและการอนุรักษ์ป่าชายเลน : บทเรียนในรอบ 20 ปี บทสรุปจากการสัมมนาาระบบนิเวศป่าชายเลน แห่งชาติ ครั้งที่ 10

เมธี เอกศิรินิมิตร¹

บทนำ

ในปัจจุบันบุคคลหลายฝ่ายได้ตระหนักถึงคุณค่าของป่าชายเลน และพยายามหาแนวทางที่เหมาะสมในการจัดการและอนุรักษ์ป่าชายเลนให้คงอยู่ตลอดไป ดังนั้นคณะกรรมการทรัพยากรธรรมชาติชายเลนแห่งชาติ และสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ จึงได้จัดการสัมมนาระบบนิเวศป่าชายเลนแห่งชาติ ครั้งที่ 10 ขึ้นในหัวข้อ "การจัดการและการอนุรักษ์ป่าชายเลน : บทเรียนในรอบ 20 ปี" ณ โรงแรมเจ.บี. หาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ระหว่างวันที่ 25-28 สิงหาคม 2540 มีผู้เข้าร่วมสัมมนาประมาณ 300 คน การสัมมนาครั้งนี้ได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีเสด็จเป็นองค์ประธานเปิดการสัมมนา และเสด็จเป็นองค์ประธานปลูกป่าชายเลนที่อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา พร้อมทั้งได้รับพระราชทานภาพวาดฝีพระหัตถ์เพื่อประโยชน์ในการอนุรักษ์ป่าชายเลน

ภายในภาพมีพันธุ์ไม้ชายเลน 4 ชนิด คือ จาก จิกทะเล เทือกปลาหมอดอกม่วง และดอกตีนเป็ดทะเล พร้อมทั้งระบุชื่อวิทยาศาสตร์และชื่อตระกูล (family) ของไม้ชายเลนทั้ง 4 ชนิด และมีข้อความพระราชทานว่า "ป่าชายเลนของไทยดีมีคุณค่า" และลงพระนาม "สิรินธร" ไว้ใต้ภาพ ซึ่งเป็นภาพที่ทรงคุณค่าต่อวงการอนุรักษ์ป่าชายเลนของประเทศไทยเป็นอย่างมาก และทางคณะกรรมการได้นำภาพพระราชทานนี้เป็นภาพปกหนังสือรวบรวมผลงานวิจัยและบทความของสัมมนาครั้งนี้ และได้นำไปสกรีนบนเสื้อยืดเพื่อเผยแพร่ด้วย

การบรรยายพิเศษของนายชวน หลีกภัย

การสัมมนาครั้งนี้มีประเด็นที่น่าสนใจหลายประเด็นด้วยกัน เนื่องจากการสัมมนาถึง 4 วัน ประกอบด้วย การบรรยายพิเศษ การอภิปราย และการเสนอผลงานวิจัยด้านสิ่งแวดล้อม ด้านทรัพยากรป่าไม้ ด้านทรัพยากรประมง

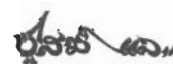
¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ภาควิชาโรงเรียนสาธิต คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

และด้านเศรษฐกิจและสังคม และสุดท้ายก็มีการสรุปข้อเสนอแนะและปิดการสัมมนา ในแต่ละวันของการสัมมนา มีประเด็นที่น่าสนใจอยู่หลายประเด็น ประเด็นแรกที่จะพูดถึงคือ การบรรยายพิเศษของนายชวน หลีกภัย นายกรัฐมนตรี เป็นการบรรยายที่สมบูรณ์มาก ให้ข้อคิดเห็นหลายประการ โดยท่านเริ่มจากประสบการณ์เกี่ยวกับป่าชายเลนในวัยเด็กของท่านว่าป่าชายเลนที่ท่านรู้จักคือ "ป่าโกงกาง" เพราะโกงกางเป็นพืชหลักของป่าชายเลนที่สมบูรณ์ สมัยนั้นป่าชายเลนมีสภาพที่สมบูรณ์มาก ท่านเห็นความสำคัญเฉพาะเป็นแหล่งตัดไม้แคถอนเพราะถ่านไม้โกงกางเป็นถ่านคุณภาพดี นอกจากนั้นท่านก็เห็นความสำคัญของดินจากเพราะสามารถนำไปมาใช้หมักหลังคาได้และจากจะมีความทนทานต่อมอดมากกว่าการใช้พืชชนิดอื่น และท่านมองว่า ป่าชายเลนเป็นพื้นที่ไร้ค่า (ตรงกับกรมการมองของบุคคลหลายฝ่ายในขณะนั้น) เพราะปลูกยากก็ไม่ได้ ทำนาก็ไม่ได้ และป่าชายเลนไม่ถูกบุกรุก มีความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ แต่ต่อมาเมื่อมีคนมากขึ้น ป่าชายเลนถูกบุกรุกเพื่อทำที่อยู่อาศัย และการบุกรุกเพิ่มความรุนแรงขึ้นเมื่อมีการทำนากุ้ง จนกระทั่ง

ปีพ.ศ.2539 มีพื้นที่ป่าชายเลนเหลือเพียงประมาณ 8 แสนไร่ ท่านได้พูดถึงผลเสียของการทำนากุ้งพร้อมทั้งยกตัวอย่างประกอบ ท่านบอกว่า เทคโนโลยีการเลี้ยงกุ้งกุลาดำเรานำมาจากไต้หวัน และได้ไต้หวันก็ประสบปัญหาเกี่ยวกับเรื่องน้ำเสียและโรคกุ้งเมื่อสิบกว่าปีที่แล้ว เช่นเดียวกันกับที่ประเทศไทยประสบอยู่ตอนนี้

นอกจากนี้ท่านก็ได้เสนอแนวทางการรณรงค์การปลูกป่าชายเลน และได้ยกตัวอย่างการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติปีกาญจนาภิเษกเกี่ยวกับการปลูกป่าชายเลน และสรุปว่าการปลูกป่า (ไม่ว่าจะเป็นป่าบกหรือป่าชายเลน) จะยกหน้าที่ให้กรมป่าไม้อย่างเดียวไม่สำเร็จต้องเป็นความร่วมมือของหลายๆ ฝ่าย ทั้งทางภาครัฐ เอกชน และชุมชน และสุดท้ายท่านได้แนะแนวทางว่าการอนุรักษ์จะได้ผลต้องให้ประชาชนมีความรู้ มีความตระหนัก มีความรักต่อสิ่งนั้น ท่านบอกว่าความรักธรรมชาติ รักต้นไม้ เป็นลักษณะเฉพาะบุคคลซึ่งสามารถสร้างขึ้นได้ด้วยกระบวนการเรียนรู้ และท่านได้ยกตัวอย่างเทียบเคียงกับตัวท่านเองว่าท่านเป็นคนรักต้นไม้ เติบโตมาพร้อมกับต้นยางพารา นอกจากนั้น

ในขณะที่ท่านเป็นนายกฯ ท่านได้แนะนำให้ทางหลวงปลูก ต้นไม้ใหญ่ พวกพยอม ตะเคียน ยาง มากกว่าการปลูกไม้ ยืนต้นทั่วไปที่นิยมปลูก เช่น ทางนกกุง ทรงบาดาล ซึ่ง พวกนี้การเจริญเติบโตมีขีดจำกัดเพียง 10-20 ปี ก็หยุด การเจริญเติบโต ต้องคอยตัดแต่งหรือปลูกใหม่ ต่างจาก พวกไม้ใหญ่จะเจริญเติบโตไปเรื่อย ๆ เป็น 100 ปี จะให้ ประโยชน์ในระยะยาวมากกว่า ฟังท่านบรรยายจบแล้ว ทำให้ทราบว่าท่านเป็นคนรักต้นไม้ เข้าใจธรรมชาติของ ต้นไม้ และมีความสนใจเกี่ยวกับการจัดการและการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นมุมมองที่น่าสนใจ อีกมุมมองหนึ่งของนายกฯ ท่านนี้

การจัดการป่าชายเลนแบบยั่งยืน

ประเด็นสำคัญที่จะกล่าวถึงต่อไป คือ ประเด็นที่ อธิบดีกรมป่าไม้ได้นำเสนอเกี่ยวกับนโยบายปิดป่าชายเลน ว่ามีผลดีผลเสียอย่างไรบ้าง ซึ่งเรื่องนี้มีรายละเอียดมาก มีมติของคณะรัฐมนตรีออกมาหลายครั้ง แต่ยังไม่ชัดเจน ชัดเจนไม่ได้ ฉะนั้นผู้เขียนขอออกไป จะนำเสนอต่อไปหากมี ข้อมูลที่ชัดเจนและสามารถสรุปผลได้แล้ว

ในตอนบ่ายของการสัมมนาวันที่สองมีการอภิปราย กลุ่มตามหัวข้อของการสัมมนาครั้งนี้ ผู้นำการอภิปรายคือ นางลดาวัลย์ วงศ์ศรีวงศ์ ผู้อภิปรายประกอบด้วย ผู้ทรง-คุณวุฒิหลายด้าน ซึ่งมีประเด็นที่น่าสนใจคือ การเลี้ยงกุ้งแบบ ยั่งยืน อธิบดีกรมประมงได้ให้ข้อมูลที่น่าสนใจว่า "สินค้า เกษตรส่งออกที่ทำรายได้มากที่สุดคือยางพารา ใช้พื้นที่การ เลี้ยงเพียงประมาณ 4 แสนไร่เท่านั้น (น้อยกว่า 30 เท่า)" และท่านเห็นว่าการเลี้ยงกุ้งกุลาดำยังต้องดำเนินการต่อไป เพียงแต่ต้องพัฒนาและปรับปรุงวิธีการเพื่อลดปัญหาต่าง ๆ ได้แก่ ปัญหาน้ำเสียและโรคกุ้ง เป็นต้น และวิธีการที่ท่าน เสนอแนะคือการเลี้ยงกุ้งแบบยั่งยืน ซึ่งต้องมีการจัดการ อย่างมีระบบ กล่าวคือ มีการระบายน้ำอย่างถูกต้อง และ ทำความสะอาดกับการปลูกป่า (ตามการนำเสนอของงานวิจัยของ ดร.กนกพร บุญส่ง พบว่า สัดส่วนที่สมดุลของการเลี้ยงกุ้ง ในป่าชายเลนคือ นากุ้ง 1 ส่วน ต่อป่าชายเลน 2 ส่วน) และสอดคล้องกับการดำเนินการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำแบบยั่งยืน ในประเทศอินโดนีเซีย ที่เรียกว่า "Tumpang Sari" เป็น

วิธีการที่เพิ่มผลผลิตทั้งทางการป่าไม้และการประมง ไปด้วย (จิตต์ คงแสงไชย, 2528) และในขณะนี้ มอ.ปัตตานี ได้ร่วมกับคณะกรรมการโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ วิจัยการเลี้ยงกุ้งแบบนิเวศพัฒนา ซึ่งเป็นการเลี้ยงกุ้งใน รูปแบบที่เอื้อต่อสภาพแวดล้อม ลดหรือไม่ใช้สารเคมีหรือ วัตถุใดๆ ที่มีผลกระทบต่อระบบนิเวศวิทยา ทั้งนี้จะใช้ระบบทาง ชีวภาพมาช่วยในการจัดการสิ่งแวดล้อม ฉะนั้นประเด็นนี้ จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจมาก และสามารถดำเนินการให้เป็น จริงได้ในอนาคต

หลักสูตรวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม

นอกจากประเด็นที่กล่าวถึงไปแล้วยังมีประเด็นที่ น่าสนใจอื่น ๆ อีกคือ ประเด็นเรื่องหลักสูตร "วิทยาศาสตร์ สิ่งแวดล้อม" ซึ่งมีตัวแทนจากสถาบันส่งเสริมการสอน วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (สสวท.) คือ ดร.ประมวล (แทนคุณนันทิยา บุญเคลือบ) เป็นผู้นำเสนอ "วิทยาศาสตร์ สิ่งแวดล้อม" เป็นหลักสูตรที่เปิดสำหรับนักเรียนทั้งระดับ ประถมศึกษาและมัธยมศึกษา และกระทรวงศึกษาธิการได้ ประกาศให้วิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม (ว 411) เป็นวิชา บังคับเลือกสำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายตั้งแต่ ปีการศึกษา 2540 เป็นต้นไป ซึ่งจะเป็นการสร้างความ ตระหนักให้กับเยาวชนต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันเนื้อหา หลักของวิชานี้จะครอบคลุมเรื่องระบบนิเวศประชากรมนุษย์ ทรัพยากรธรรมชาติ และการพัฒนาที่ยั่งยืน กิจกรรมการ เรียนการสอนเป็นการลงมือปฏิบัติจริง นักเรียนจะได้ทำ กิจกรรมภาคสนามและในห้องปฏิบัติการเพื่อศึกษาโครงสร้าง องค์ประกอบและความสัมพันธ์ของระบบนิเวศในท้องถิ่น บริเวณใกล้ ๆ โรงเรียนซึ่งแตกต่างหลากหลายไปตามท้องถิ่น ที่โรงเรียนตั้งอยู่ เช่น ป่าชายเลน ก็เป็นระบบนิเวศหนึ่งที่ นักเรียนในจังหวัดที่มีป่าชายเลนได้ศึกษาและเรียนรู้ การ วิเคราะห์ปัญหาสิ่งแวดล้อม เสนอแนวทางหลากหลายใน การป้องกันและแก้ไขปัญหาโดยทุกคนในท้องถิ่นมีส่วนร่วม และดำเนินการปฏิบัติจริง โดยจัดทำเป็นโครงการพิเศษ เพื่อพัฒนาสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นอย่างยั่งยืนและมีคุณภาพ ชีวิตที่ดี เนื้อหาในส่วนป่าชายเลนนี้ศาสตราจารย์ ดร.สนิท อักษรแก้ว เป็นผู้เขียน ถือว่าท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญและให้

ความสำคัญกับป่าชายเลนมาโดยตลอด ท่านทำงานทุกด้าน ทุกระดับเกี่ยวกับป่าชายเลน และยังเป็นรองประธานในการ จัดสัมมนาครั้งนี้ด้วย

บทส่งท้าย

ในตอนสรุปข้อเสนอแนะและปิดสัมมนา มีนักวิชาการ และผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับป่าชายเลนหลายคนได้ให้ข้อเสนอแนะ และความคิดเห็นหลากหลายประการ มีประเด็นที่น่าสนใจ อยู่ว่า "ป่าชายเลนมีผลต่อการประมงจริงหรือ" ผู้ที่ยกประเด็นนี้ ขึ้นมากล่าวคือ รองศาสตราจารย์ ดร.นพรัตน์ บำรุงรักษ์ และก่อนหน้านั้นก็มีรายงานการวิจัยของรองศาสตราจารย์

ดร.ณัฐวรรตน์ ปภาวสิทธิ์ ที่กล่าวถึงลักษณะนี้เช่นกันว่า การลดลงของพื้นที่ป่าชายเลนมีส่วนสัมพันธ์กับผลผลิตทาง ด้านการประมงและปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ ซึ่งรองศาสตรา- จารย์ ดร.นพรัตน์ สรุปค่อนข้างชัดเจนว่ามีผลจริงๆ โดย อ้างอิงมวลชีวภาพที่ป่าชายเลนสามารถผลิตได้ และสรุปว่า ระบบนิเวศป่าชายเลนเป็น primary productivity ที่สำคัญ นอกจากประเด็นต่างๆ ที่กล่าวแล้ว ศาสตราจารย์ ดร.สนิท ได้กล่าวชื่นชมนักวิจัยหน้าใหม่ซึ่งท่านเรียกว่า "seedling" (แปลว่า ต้นกล้า) เป็น new generation ที่ท่านภูมิใจและ คาดหวังว่าจะพัฒนาและอนุรักษ์ป่าชายเลนให้คงอยู่สืบต่อไป

บรรณานุกรม

- กนกพร บุญส่ง. 2540. "แนวทางการวางแผนและการจัดการแบบผสมผสานเพื่อการทำนากุ้งอย่างยั่งยืนบริเวณ อ่าวคุ้งกระเบน จังหวัดจันทบุรี", ใน รายงานการสัมมนา ระบบนิเวศป่าชายเลนแห่งชาติ ครั้งที่ 10, หน้า IV-4 25-28 สิงหาคม 2540 ณ โรงแรม เจ.บี. หาดใหญ่ จังหวัดสงขลา.
- จิตต์ คงแสงไชย. 2528. "แนวทางการปลูกป่าชายเลนเพื่อเพิ่มผลผลิต", ใน รายงานการสัมมนา ระบบนิเวศป่า ชายเลน ครั้งที่ 5, 25-29 กรกฎาคม 2528 ณ จังหวัดภูเก็ต
- ณัฐวรรตน์ ปภาวสิทธิ์ และคณะ. 2540. "ความสัมพันธ์ระหว่างผลผลิตการประมงและการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่า ชายเลน บริเวณแม่น้ำท่าจีน จังหวัดสมุทรสาคร", ใน รายงานการสัมมนา ระบบนิเวศป่าชายเลนแห่งชาติ ครั้งที่ 10, หน้า IV-1 25-28 สิงหาคม 2540 ณ โรงแรม เจ.บี. หาดใหญ่ จังหวัดสงขลา.
- นันทยา บุญเคลือบ. 2540. "หลักสูตรวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อมระดับมัธยมศึกษาของประเทศไทย", ใน รายงานการ สัมมนา ระบบนิเวศป่าชายเลนแห่งชาติ ครั้งที่ 10, หน้า IV-9 25-28 สิงหาคม 2540 ณ โรงแรม เจ.บี. หาดใหญ่ จังหวัดสงขลา.